

BÜYÜK TAARRUZ GÜNLERİNDE ALİ KEMAL VE SİYASİ GÖRÜŞLERİ

Bülent ÇUKUROVA

Ali Kemal, tarih içinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devletinin en çalkantılı sosyo-ekonomik ve siyasi döneminde eğitimini tamamlamış, siyasi olaylara saplantılı ve pervasız müdahaleleri nedeniyle baskılara maruz kalmış, Avrupa ile sıkı ilişki içinde olmuştur.

1869 yılında İstanbul'da doğan Ali Kemal, Mülkiye Mektebi ve Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nda eğitim almıştır¹. Siyasi faaliyetleri nedeniyle 1889'da vilayette görevli olarak Halep'e sürülmüş, 6 yıl sürgünden sonra İstanbul'a gelip, buradan Paris ve Mısır'a geçmiş, 1908'de İstanbul'a dönmüştür². Bu dönemde Mülkiye ve Darülfünun'da Osmanlı tarihi, uluslar arası ilişkiler dersleri vermiştir. 31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişi ile İngiltere'ye kaçmış, 1912 affıyla geri gelerek, 23.1.1913 Bab-ı Ali Baskınında tekrar tutuklanmıştır. Serbest kaldıktan sonra Sabah'ta yazılar yazmaya başlamış, 1913 Eylül ayında Peyam Gazetesini çıkartmıştır. 1914 yılında Peyam kapatılarak, Ali Kemal'in yazı yazması engellenmiştir³.

Mondros Mütarekesinden sonra, Sabah'ta başyazarlık yapmaya başlayan Hürriyet-İtilafın önde gelen üyelerinden⁴ Ali Kemal, Darülfünun'daki derslerine de devam etmiş, Peyam Gazetesini çıkartmaya başlamış, Damat Ferit Hükümetlerinde Maarif (3.3.1919) ve Dahiliye

1. Ali Kemal anılarını ilk kez 1913'te kendi gazetesi Peyam'da yayınlamıştır (22 tefrika). Ağustos 1919'dan Nisan 1920'ye kadarki sürede tekrar yayına başlamış, Peyam ve Peyam-ı Sabah'ta 32 tefrika çıkmıştır. Ali Kemal, *Ömrüm*, Yay. Haz.: Zeki Kuneralp, İsis Yay., İstanbul 1985, s.4, 184, 195, 197.

2. Ali Kemal 2 evlilik yapmıştır. Ölen İngiliz eşinden 2, Türk eşinden bir çocuğu vardır. Oğlu Zeki (Kuneralp) uzun yıllar Türk dışişlerinde diplomat olarak görev yapmıştır. Bkz. Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat, Hatırat*, İstanbul 1981.

3. Ebubekir Akkaymak, *Ali Kemal'in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., Ankara 1994 (Basılmamış yüksek lisans tezi), s.33-49.

4. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi*, c.II, Hürriyet Vakfı Yay., Kent Bas., İstanbul 1986, s.270.

(19.5.1919) nazırlıklarında bulunmuştur⁵. Nazırlıkları döneminde Ali Kemal'in başyazarlık görevini Refik Halid ve Yahya Kemal yapmıştır⁶. Dahiliye Nazırlığı görevinden 26.6.1919'da, Hürriyet-İtilaf Fırkası Başkanı Miralay Sadık'ın, Damat Ferit kabinesinin siyasi uygulamalarıyla fırka programının bağdaşmadığını açıklaması sonrası istifa etmiştir. Bundan sonraki hükümetlerde de görev alamamıştır. Çünkü Mütareke döneminde Hürriyet-İtilaf gücünü yitirmişti ve örgütsüzdü. Teşkilat da, işgalcilerin tepki gösterebileceği çekincesiyle herhangi bir İttihatçının girdiği örgüt ile ilişki kuramadığından, genişleyemiyordu⁷.

1920 Ocak başında Ali Kemal'in "Peyam"ı ile Mihran'ın "Sabah"ı birleşerek Peyam-ı Sabah adını almıştır⁸. Damat Ferit siyasi gücünü kaybettikten, Hürriyet-İtilaf ile arası açıldıktan sonra, elinde kamuoyu oluşturabilmek için tek silah Peyam-ı Sabah kalmıştır. Mihran bunu çok iye değerlendirerek, Peyam-ı Sabah'ın 40-50.000 liralık hissesini Damat Ferit'e satmıştır⁹. Ali Kemal¹⁰ Peyam-ı Sabah'daki başyazarlık görevini 10 Eylül 1922'ye kadar sürdürmüştü, bu tarihten sonra görevi Abdullah Zühdü almıştır. 1922 Mart ayında Darülfünun öğrencileri, dört öğretim elemanı ile birlikte Ali Kemal'i de istifaya davet etmiştir. Öğrencilerin verdiği kararın gerekçesi, hocaların, bağımsızlık, kutsiyet, milliyet hislerine yabancı oluşları, saldırgan şahsiyetleri ile kamu vicdanında mahkum edilmiş olmalarıdır. Öğrencilerin tepkileri üzerine Ali Kemal ve Cenap Şahabeddin 3 Eylül 1922'de Meclis-i Vükela kararıyla görevlerinden azledilmişlerdir¹¹. Ali Kemal'in 1.8.-10.9.1922'de yazmış olduğu yazılar, o güne kadar yazdıklarının ana fikrini içermektedir. Ayrıca 30 Ağustos Zaferi sonrasında yazılarda görülen ifade değişikliği de yazarın kişiliğini ortaya koymaktadır.

5. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.195-196; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, c. IV, Dergah Yay., İstanbul 1982, s.2041.

6. Tark Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yay., İstanbul 1969, s.118, 152.

7. *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, Arba Yay., İstanbul 1988, s.74-75; Tunaya, *A.g.e.*, s.268.

8. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Meşrutiyet (1919-1920)*, Cem Yay., İstanbul 1992, s.213.

9. Tark Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yay., Garanti Matb., İstanbul 1968, s.122; Göztepe, *OSPVMG*, s.341.

10. Damat Ferit, Sait Molla ve Ali Kemal'e suikast girişiminde bulunacakları tesbit edilen Dramalî Rıza, Yzb. Halil İbrahim, Mehmet Ali ve Tefik Sükuti 1920 Haziran'ında idam edilmiştir. İnal, *A.g.e.*, s.2058.

11. Tunaya, *A.g.e.*, s.301-303.

Ali Kemal, zaman zaman Ağustos 1922 yazılarında devlet yönetimi-ne ilişkin görüşlere yer vermiştir. İslam, Türklük yanında, yönetim anlayışı ve kurallarının Bizans'tan, egemenlik anlayışının Cengiz'den alındığını belirterek, ülkedeki felaketleri, yönetimde danışma kurullarının gelişmesinde görür, padişahların, sadrazamdan şeyhülislama bütün devlet ileri gelenlerinin fikirlerini alarak hareket ettiğini, halbuki meşrutiyet ile birlikte, istibdat ve keyfi idarenin başladığını vurgulayarak, meşrutiyetten hoşnutsuzluğunu dile getirir, bunu danışma kurumunun ortadan kalkmasına bağlar¹², meşrutiyet döneminde ülkedeki sosyo-ekonomik ve fikri gerilemenin düzeltilmesi gerektiğini, bunun ise başarılı olamadığını belirtir¹³. Yine Sovyet Ekim Devriminden verdiği örneklerle, Lenin'in, Kerensky ve Hilyokof'u nasıl tasfiye ettiğinden bahisle, sonuçta, başarının tüm cinayetleri unutturabileceğinden, İttihat-Terakkinin, mütareke öncesi ve sonrasında ülkeyi yenilgilere sürüklemek yerine, başarılı olabilmesinin, geçmişteki tüm cinayetlerini unutturacak olduğuna değinir. Dolayısıyla devlet adamı, bilgili, meziyet, erdem sahibi, iyi hatiptir. Fakat başarı bu niteliklerin tamamından üstündür¹⁴.

Yazara göre, Abdülhamit dönemi kalkınma dönemidir. Bu dönemde hiçbir devletle savaşa girilmemiş, Makedonya'daki hareketler bastırılmış, bir tek Tesalya seferi yapılmıştır. Bu sefer için de Abdülhamit, İttihat-Terakki ve Ankara Hükümetinin yapmadığını yaparak, çevresindekilerin fikirlerini almıştır¹⁵. Bu dönem, Avrupa, Asya ve Afrika'daki toprakların korunduğu, eğitime önem verildiği bir dönemdir¹⁶. Yeni Osmanlılar, bir ihtilal, bir inkılaptan çok, tekamüle eğilimlidir. Hilafete ve saltanata bağlı, siyasal ve sosyal yaşamda muhafazakardır, Kanun-ı Esasi ile bu kurumları uzlaştırmışlardır. Eksikleri, Avrupa devletlerinin doğu politikalarını kavrayamamış olmalarıdır. Ocak ruhuyla hareket eden, hürriyet, eşitlik, adalet siyasetiyle ortaya çıkan Genç Türkler ise bu anlayışlarını yaşama

12. *Peyam-ı Sabah*, 11.8.1338, Meşveretsizlik.

13. *Peyam-ı Sabah*, 27.8.1338, İktisaden, İctimaen, Fikren.

14. *Peyam-ı Sabah*, 1.8.1338, Muvaffakiyet. Ali Kemal Ülke aydının da güncel sorunlara sahip çıkması gerektiği kanaatindedir. Bunu yapmadığı için o günlerde yayımlanan Ahmed Rıza'nın "Şarkda Siyaset-i Garbiyenin İflas-ı Medeniyesi" isimli eserini eleştirir ve "bir eski zaman eseri" olarak nitelendirir. *Peyam-ı Sabah*, 14.8.1338, Bir Eski Zaman Eseri.

15. *Peyam-ı Sabah*, 11.8.1338, A.g.m.

16. *Peyam-ı Sabah*, 19.8. 1338, Haleb Oradaysa, Arşın Burada; Yazar iyi devlet yönetimi için, bilimin temel koşul olduğuna inanmaktadır. *Peyam-ı Sabah*, 29.8.1338, Hakiki Büyüklük.

geçirememiştir. "Millet-i Hakime" kavramını ileri sürerek, gayri-müslimleri aşağı görmüş ve bunu hukuki açıdan uygulamaya koymuşlardır. Ali Kemal, ulusal kurtuluş yolunu, Yeni Osmanlılar siyasetine dönmekte görmektedir¹⁷. Yeni Osmanlılar ve Genç Türklerin izlediği siyasetin, İttihat-Terakki tarafından da öne sürüldüğünü, Avrupa'da bulunan tek müslüman devletin, Hıristiyan tebaya adil davranması, Müslüman tebaya yapılan haksızlıkların her ne nedenle olursa olsun, onlara yapılmaması gerektiği halde, bunun anlaşılammış olduğunu belirterek, "bu siyaset en basit akıl ve en sade irfana karşıdır" demektedir¹⁸ İttihat-Terakki ve Ankara Hükümetinin izlediği siyaset "tefrik-i Anasır" siyasetidir. İşgalciler, Bursa, İzmir, İstanbul, Edirne, Samsun, Adana ve işgal ettikleri diğer yerlerde azınlık hukukunu temin iddiasından yola çıkmıştır. "Telif-i Anasır" siyasetini benimseyen muhalefetin yolu¹⁹ kutsal bir yoldur²⁰. Meşrutiyetle birlikte ordu yönetime el koymuş, ülkenin bütün gücü orduya harcanarak, eğitim, bayındırlık, ziraat ikinci dereceye atılmıştır²¹. 1908'den 1922'ye hükümetlerin askeri olduğuna işaret eden Ali Kemal 19.8.1922 tarihli başyazısını²² şöyle bitiriyordu:

"Trablusgarb ve Balkan felaketleri bir tarafa dursun, vakta ki Harb-i Umumi çıktı, kafamızı mütareke kapısına "güm" diye çarpdık. Ne gördük? Bu mülk-i mahrusamızın la-ekall iki semeni elimizden gitti, bu koskoca Saltanat-ı Osmaniye'ye küçük bir Türk hükümeti kalıyordu, fakat bu musibet dersiyile akıldandık mı sanıyorsunuz? Heyhat! Yine sulh ve sükuneti meskenet addeyledik, bizi bu musibetlere uğratan, bu çukurlara düşüren silaha herçe bad-abad sarılmak sevdasından ber türlü vazgeçemedik, bu sefer netice ne feci oldu, bu görmek istemeyen gözlerle bile ayandır".

17. *Peyam-ı Sabah*, 16.8.1338, Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler.

18. *Peyam-ı Sabah*, 3.8.1338, Vaziyetimiz; 22.8.1338, Telif-i Anasır.

19. II. Damat Ferit Hükümetinden Ali Kemal'in istifa nedenlerinden birisi Dr. Eşil projesini gündeme getirmesi ve bunun tepki ile karşılanmasıdır. Dr. Eşil Doğu vilayetleri ile ilgili (Van, Bitlis, Erzurum) hazırladığı bir layihayı Ali Kemal'e vermiş, o da bu projeyi överek, uygulanabilmesi için Meclis-i Vükela'ya sunmuş, proje hakkındaki tavsiye mektubu ile birlikte Dr. Eşil'i Paris'te bulunan Damat Ferit'e göndermiştir. Bu proje Doğu vilayetlerinde müslüman ve hıristiyanlardan oluşturulacak bir jandarma teşkilatının kurulması, bu teşkilatın başına Amerikalı bir yönetici getirilmesi, Amerika'nın göndereceği uzman ve yatırımları karşılığında, bölge gelirlerinden pay alması şeklinde idi. Tunaya, *A.g.e.*, s.295-296, 327-328.

20. *Peyam-ı Sabah*, 22.8.1338, A.g.m.

21. *Peyam-ı Sabah*, 19.8.1338, A.g.m.; 27.8.1338, A.g.m.; Bu düşünceleri dolayısıyla Ali Kemal, Ocak 1921'de liberal politikaları destekleyen, ordu ile siyaseti birbirinden ayırmayı hedefleyen İnkışaf-ı İctimai Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasına girmiştir. Tunaya, *A.g.e.*, s.603-605.

22. Halep Oradaysa, Arşın Burada.

Büyük Taarruz öncesi Ali Kemal üç yazısında Damat Ferit Hükümetinden bahsetmektedir. İtilaf Devletlerinin kararıyla Yunanistan İzmir'i işgal ettiğinde, İstanbul Hükümetinin vurulmuşa dönmesine rağmen, temkin ve itidali elden bırakmayarak, konuyu siyasetle çözmeye çalıştığını²³, ılımlı ve geleceği gören bu hükümetin, haşarılık ve zorbalıkla devrilerek, kötü bir istibdat yönetiminin, izlediği siyasetle durumu kötüleştirdiğini ifade etmektedir²⁴.

1922 başlarında Yusuf Kemal Bey Avrupa'ya gitmiştir. Amacı, Avrupa'da yapılacak bir konferans öncesinde, batılı devlet adamlarıyla görüşmek²⁵, Avrupa gazetelerinde mümkün olduğunca T.B.M.M. Hükümeti'nin hedeflerini, haklarını anlatan haberler çıkmasını sağlayarak, batıda Türkler lehine kamuoyu oluşturmaya çalışmaktır²⁶. 22 Mart 1922'de Paris'te buluşan Fransız ve İtalyan dışişleri bakanları, barış projesi üzerinde çalışarak, Türk tarafını ve Yunanistan'ı bilgilendirmiştir²⁷. Yusuf Kemal konferansa katıldığı sırada, Fethi Bey de Londra'da müzakerelerde bulunmuştur²⁸. Nisan'da Ankara Hükümeti, barışın tek şartının, Anadolu'nun boşaltılması olduğunu İtilaf Devletlerine bildirmiştir²⁹.

İşgalci devletlerin direnişini kırmak için oyalamak isteyen Ankara Hükümetinin politikasını fark etmeyen Ali Kemal, Fethi Bey'in Ağustos başında Londra'ya gönderilmesini eleştirmekte, Ankara'yı samimiyetsizlikle suçlamaktadır³⁰. Halbuki 1922 yılında izlenen dış politika içerisinde, Yusuf Kemal ve Fethi Beylerin müzakereleri, batının ve Yunanistan'ın dikkatini bu konuya çekmiş, zaferin kazanılışı ve Mudanya Mütarekesi'nin hazırlıklarının yapılması sonrası bu iki diplomat Ankara'ya dönebilmiştir³¹.

23. *Peyam-ı Sabah*, 9.8.1338, Tehlike ve Tedbir; 25.8.1338, İntizar mı, Azab mı?

24. *Peyam-ı Sabah*, 13.8.1338, Ne Bekliyorlar?

25. Burada yapılmak istenen fikir alışverişidir. Ankara Hükümeti, işgal altındaki Anadolu'nun ne olacağını, hiçbir şekilde dezavantajlı başlayacağı bir konferansta tartışmak dahi istememiştir. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981, s.247.

26. Tengirşek, *A.g.e.*, s.239.

27. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bank. Yay., Eskişehir 1997, s.366.

28. Göztepe, *OSPVMG*, s.424-425.

29. Güneş, *A.g.e.*, s.367.

30. *Peyam-ı Sabah*, 18.8.1338, Kendi Düşen Ağlamaz.

31. Tengirşek, *A.g.e.*, s.269.

Ali Kemal, Ağustos sonlarında, savaş politikaları ile yola çıkarak, daha sonra barış isteyen Ankara'nın³² bu isteğini anlamsız bularak, bir barış olacaksa bunu İstanbul Hükümeti'nin yapabileceğinden, iktidarın Bab-ı Aliye verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir³³. 28.8.1922'de bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

"...(Ankara) rical-i kiramı ise akıl ve mantığı bir tarafa atarak istiyorlar ki, Yunanistan garbi Anadolu'yu başdan başa müstevli iken, velev haksız ve hakikatsiz olsa da, bütün metalibinden vazgeçsin, İzmir'e varıncaya kadar Anadolu'yu boşaltsın, hatta Trakya'yı da furuht eylesin...Hülasa mağlub sıfatıyla her teklifimize boyun eğsin, evet böyle bir iddiayı bir Bab-ı Ali Hükümeti az çok bir muvaffakiyetle der-meyan edebilir, bir Bab-ı Ali Hükümeti ki Yunan'ın bu tecavüzüne karşı hiçbir zaman silahla mukavemeti, müdafaaı ihtiyar etmedi. Çünkü Harb-i Umumiden nasıl çıktığımızı, bir mütarekename ile ne derece mukayyed olduğumuzu biliyordu, ancak devletlerin siyasetlerine, siyasetlerinde er geç bir intibahın husulüne itimad ediyordu. Biz hükümet ve hakimiyetimizi Avrupa'nın kabul edemeyeceği ifratlardan, ihtiraslardan tenzih edince aynı devletlerin bu yolda mazhariyetlerine nail olabileceğimizi umuyordu. Ankara böyle bir ictihadın büsbütün zıddına gitmiş iken ne yüzle şimdi safdan geri edebilir? Filhakika topla ve tüfekte bu davayı faslemek iddiasını bırakıyorlarsa bu devlet ve milletin selameti için Kuva-yı Milliye ricaline terettüb eden en birinci vazife mukadderatımızı, daima dediğimiz gibi hilafet ve saltanatı temsil eden bir Bab-ı Ali'ye tefviz ederek çekilmelidir"³⁴.

Büyük Taarruzun başladığı gün Ali Kemal "Düşmandan Düşmana" başlıklı makalesinde: Kuva-yı Milliye'nin yaptıklarıyla dışarıda dost kaybettik, Siyaseten hiçbir kazancımız olmadı. Ankara Sevr'i değiştirdiğini söylüyor, fakat Anadolu topraklarına ne şekil verileceğini büyük devletler kararlaştıracak, büyük devletlerin bize ve savaş siyasetimize bakış açılarını değiştirmek gerekir. Uygar dünya ile uzlaşabilmek için uluslar arası ilişkilere ılımlı, olumlu, yapıcı, barış siyasetiyle yaklaşan Bab-ı Ali'nin hükümeti ele alması zorunludur. Ankara bizi İttihat-Terakkinin götürdüğü

32. *Peyam-ı Sabah*, 28.8.1338, Siyasetde Mantık; Yazar Ankara Hükümeti'nin gizli gizli İtilaf Devletleri temsilcilerini kabul ettiğini, barış yapabilmek için Roma'ya, Paris'e temsilciler gönderdiğini ileri sürmektedir (*Peyam-ı Sabah*, 13.8.. A.g.m.); Bunu hoşgörmemesine rağmen, 12 gün sonra yazdığı bir yazıda, bunun gerekli olduğunu belirtmektedir (25.8., A.g.m.)

33. Yazara göre, Fethi Bey'in girişimleri sonrası, Saltanat ve Hilafete daha yakın olan Rauf Bey barış girişimlerinde bulunacaktır. Yine yazar, I.Dünya Savaşı'nda müttefiklerin ağır şartlarla anlaşmalar imzaladığını düşünerek, İstanbul'un geçmişte, 1922 Ağustos'unda imzalanacak bir anlaşmadan daha iyi koşullarla anlaşma imzalayabilecek olduğunu düşünmektedir. *Peyam-ı Sabah*, 10.8.1338, Nereye Gidiyoruz?; 12.8.1338, Aynı Hata, Aynı İnad; 15.8.1338, Müdahinler, Münafıklar, Mürailer.

34. *Peyam-ı Sabah*, 28.8.1338, A.g.m.

yere götürür dedikten sonra, Kuva-yı Milliye'nin arzuları gerçekleşirse "...Türk olmak itibarıyla seviniriz, sevincimizden çıldırırız, fakat aklen, irfanen bu merteye yanıldığımız için yalnız kalemimizi kırmak değil, insanlığımızdan bile istifa ederiz..." demektedir³⁵.

Figaro Gazetesindeki bir yazıdan alıntılar yapan yazar, Genç Türklerin başarısızlığının, Osmanlı tabiyetinde yaşayan gayri-müslimlerin ihtiyaçlarını karşılayamamalarından kaynaklandığını belirtirken, Bulgaristan Hariciye Nazırı Ganadiyef'in bir yazısından da yola çıkarak, 1908 İnkılabı'nın ulusun fikri gelişiminden kaynaklanan bir hareket olmadığını, geleceğin geçmişe isyanı niteliği taşımadığını, İttihat-Terakkinin bu hareketi başaramadığını belirtir³⁶. Kendi ifadesiyle, Enverlere, Niyazilere muhalif oluşunun nedenleri, baskıcı tavırları, bağımsız hareket ederek, padişahın, vekillerin görüşlerini almadan, gücüne inandıkları Almanya'nın yanında, savaşla herşeyi halledebileceklerini düşünerek, devleti savaşa sokmuş olmalarıdır. Bütün Osmanlı toprakları İttihat-Terakki yüzünden kaybedilmiştir³⁷. Bu düşmanlık yazılarda o kadar ön plana çıkmaktadır ki, 11 Ağustos tarihli başyazıda Enver ve Talat'dan "iki türedi, iki patrona, iki kabakçı" olarak bahsedilir³⁸. Ali Kemal, siyasi olarak da İttihat-Terakki ile mücadele etmiştir. İttihat-Terakki'nin düşmanı olarak kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almış, Meclis-i Vükela'da Teceddüd Fırkası'nın kapatılmasına önyak olmuştur³⁹. Belcivan'a saldıran Ruslarla mücadele eden Enver Paşa, 5 Ağustos 1922'de öldürülmüştür⁴⁰. Bunun üzerine Ali Kemal, 21 Ağustos'ta yazdığı "Enver" isimli başmakalesinde, İttihat-Terakki ile Enver'e olan bütün kinini ve bunun nedenlerini detaylı şekilde anlatır.

Yazılarda, Ankara Hükümeti İttihat-Terakki ile özdeşleştirilir⁴¹. Zaman zaman şiddet siyasetinin İttihat-Terakkiden devralındığı belirtilerek,

35. *Peyam-ı Sabah*, 26.8.1338.

36. *Peyam-ı Sabah*, 4.8.1338, Bayram Düşünceleri.

37. *Peyam-ı Sabah*, 11.8.1338, A.g.m.; 4.8.1338, A.g.m.; 27.8.1338, A.g.m.; Bununla birlikte, Enver ve Talatların hürriyet, eşitlik, meşrutiyet fikirleriyle halktan kabul gördüklerini, mütarekeye kadar başlarda taşıdıklarını belirtmektedir. *Peyam-ı Sabah*, 15.8.1338, Müdahinler, Münafıklar, Mürailer.

38. *Peyam-ı Sabah*, A.g.m.

39. Tunaya, *A.g.e.*, s.134, 138.

40. Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerde Hatıralarım*, Yeni Matb., İstanbul 1954, s.273; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara 1967, s.356.

41. *Peyam-ı Sabah*, 1.8.1338, A.g.m.; Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, Dilmen Yay., İstanbul 1984, s.103-104.

Ankara Hükümeti İttihat-Terakki veya onların ikinci derecede "müstahdemleri" olarak isimlendirilir ve ayaklanan Ankara'nın önce Anadolu'da, daha sonra bütün Osmanlı topraklarında egemenliği ele geçirdiği ileri sürülür⁴². Teorilerden biri de şudur: İngiltere'nin doğu siyasetinin aleyhimize dönmüş olma nedeni, I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat-Terakkinin tutumudur. Mustafa Kemal⁴³, Fethi gibi askerlikten yetişme, İttihat-Terakkinin az çok seçkin şahsiyetlerinin barış girişimleri işe yaramaz, Avrupa'nın kararları hukuk demektir, Avrupa hoşnut edilmeli, hiç değilse yaralanmamasına çalışılmalıdır. Baskı ile yönetim anlayışını benimseyenlere karşı Avrupa'nın tavrı doğaldır⁴⁴. Bir gizli hizibe dayanarak, yönetim anlayışını benimseyenler, savaşla, olmazsa barışla ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlar⁴⁵. Ali Kemal, Ankara Hükümeti'nin İttihat-Terakkinin yerini aldığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

"...Onlar süzöldüler, söndüler, girdiler, bu sefer de Mustafa Kemaller, Fethiler, hülasa aynı herifin ikinci derecedeki erkan-ı kiramı meydanı istila ettiler, (SANSÜR) hayale sığmaz tekrimlere mazhar oldular, niçin? Ne oldu? Hakikaten bu devleti ülä, bu milleti ihya mı etdiler; Harb-i Umuminin intac eylediği bütün o zararlarımızdan, o zayıyatımızdan kurtulduk mu? Bu kahramanlar vaadlerini itihaz eylediler mi? Düşmanı denize dökdüler mi? Ne gezer? Bilakis onların seyyi'eleriyle, hatalarıyla, su'-i siyasetleriyle değilmidir ki, halimiz gidikçe daha perişan oldu"⁴⁶.

Ali Kemal'e göre, Ankara Hükümeti iç ve dış siyasette hatalar yaparak, durumu gittikçe kötüleştirmekte idi⁴⁷. Meşrutiyetten beri var olan

42. *Peyam-ı Sabah*, 8.8.1338, Kendi Düşen Ağlamaz; 20.8.1338, Yeni Bir Şark Konferansı; 24.8.1338, İnkılab-ı Milli; İttihat-Terakki ülkeyi felakete sürüklemiştir, Kuva-yı Milliye de aynı şeyi yapacaktır. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.187.

43. Ali Kemal Dahiliye Nazırlığı döneminde, Mustafa Kemal'in azline dair gönderdiği tamimde, büyük bir asker olduğunu kabul etmekle beraber, dönemin siyasi koşullarını bilmediğini, memuriyette başarısız olduğunu, kendisiyle hiçbir resmi muameleye girişilmemesi gerektiğini, İngiliz Olağanüstü Komiserinin ısrarıyla görevden alındığını belirtmiştir. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.183.

44. Yazarın batıya hayranlığı siyasi faaliyetlerinde de kendisini gösterir. Hürriyet-İtilafın kurucularından olan yazar, Wilson Prensipleri Cemiyetinin de kurucuları arasındadır. Amerika yanlısı bir tavır izlerken, İngiliz Muhibbler Cemiyeti'nin de yönetim kuruluna girmiş, 23.8.1920'de cemiyetin aldığı kararlar arasına, İngilizce öğretiminin okullarda kabulü, İngilizce eğitim yapacak bir sultaninin açılması, İttihat-Terakki'yi öven, din kurallarına aykırı olan, İngiliz düşmanlığı içeren kitapların değiştirilmesinin hükümete tavsiye edilmesi eklenmiştir. Tunaya, *A.g.e.*, s.245-264, 478-479.

45. *Peyam-ı Sabah*, 3.9.1338, Zavallı Türk Toprakları, 13. 28.8.A.g.m.,

46. *Peyam-ı Sabah*, 15.8.1338, A.g.m.; Ali Kemal, *A.g.e.*, s.187.

47. *Peyam-ı Sabah*, 2.8.1338, Muhtariyet İlanı.

baskıcı yönetim, T.B.M.M. tarafından da sürdürülmekte idi⁴⁸. 1921 yılından beri İzmir ve Edirne'nin kurtarılacağı söylendi. Fakat bu sürekli ertelendi⁴⁹. Sorun Yunanlılar ve Türkler arasında olmasına karşın, Ankara'nın yanlış politikaları ile tüm batılı devletlere yayıldı, denge politikaları ile yaşayan devlet aynı politikaları izlemeli, çıkarlarını batının çıkarları ile birleştirmeli idi⁵⁰. Halbuki, Bolşeviklerle anlaşma yapıldı⁵¹, Kafkaslarda maceralara girildi. Halbuki mütarekeden sonra eldeki en etkili silah zaman ve haklarımızdı, savaş siyaseti düşmanların tuzağına düşmekte⁵². Yunanlılar İzmir'i yaka yıka şehre girdiklerinde batı Yunanlıların ne mal olduklarını görmüştü, bu geçici bir işgaldi ve yalnız İzmir'i kapsıyordu. Osmanlı egemenliğini de o topraklardan tam anlamıyla kaldırmamıştı. Fakat T.B.M.M. Hükümeti siyasetsiz ve maharetsiz politikaları ile, İzmir'den Eskişehir'e kadar uzanan Yunan işgaline ve bölgede özerkliğe, nihayet ilhaka yol açmıştı⁵³. Yunanlıların Ağustos başlarında Çatalca'da yığınak yapmaları, İstanbul işgal etmeye hazırlandıkları izlenimi verdiğinden, Ali Kemal çeşitli yazılarında, başlangıçta, Atina'nın iki takrir vererek, İzmir'i azınlıkların haklarına dair bazı koşullarla boşaltarak, Edirne havalisi için görüşmelere girişmeleri söz konusu olduğu halde⁵⁴, Ağustos başında İs-

48. *Peyam-ı Sabah*, 11.8.1338, A.g.m.; Yazarın Dahiliye Nazırlığı döneminde, 18.6.1919'da valilere gönderdiği tamim, fikirlerini, siyasi alanda uygulamaya çalıştığını göstermektedir. Tamimde özetle, Osmanlı Devleti savaşamaz, varlığını siyasetle koruyabilir, Dünyadaki siyasi konjonktür lehimize, Milli Ordu, Müdafaa-i Milliye gibi hareketler, ülkede anarşiyi bozarak, Müslüman-Hıristiyan düşmanlığını yeniden uyandırır, bu da İtilaf Devletleri temsilcilerinin hoşuna gitmez, barış konferansında Türk tarafını haksız düşürür demek ve Osmanlı Devleti politikalarına uygun düşmeyen davranışta bulunanların nasihatla uyarılmasını, olmazsa zor kullanılarak yola getirilmelerini "Vatanın ali menfaatleri" adına kendisinin de bunlara karşı "pek şiddet göstereceğini" belirtmektedir. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.183.

49. *Peyam-ı Sabah*, 9.8.1338, A.g.m.; İflas eden bu düşüncenin, kendisi gibi geleceği görenlerce önceden tahmin edildiğini belirtmektedir (2., 28.8, A.g.m.).

50. *Peyam-ı Sabah*, 3.8.1338, A.g.m.

51. 26.8.1338 tarihli yazısında Sovyetlerle ittifakın zararlarına değinmektedir.

52. *Peyam-ı Sabah*, 2, 24.8.1338, A.g.m.

53. *Peyam-ı Sabah*, 2, 19, 25.8.1338, A.g.m.; İzmir Sancağı'nda Yunanistan'ın özerklik ilanını Sevr'den çok daha ağır bulan yazar, I. Dünya Savaşı'nın galibi devletlerin "adalet ve siyasetlerine" güvenerek, doğu politikalarının lehimize olduğu düşüncesiyle, Sevr'i değiştireceklerini beklemektedir (2.8., A.g.m.). Aynı güvenin, 19.8.1338 tarihli yazıda bir olayın anlatımıyla tekrarlandığı görülmektedir. Yunan işgalleri başladığında, Çerkes Ethem ile Demirci'nin baskılarından bıkan halk Yunanlılara başvurarak, bölgelerinin işgalini istemiş, Yunan kumandan, bölgenin kendi işgal bölgesi dışında kaldığını belirterek, böyle bir işgale girişmeye çekinmiştir.

54. Halbuki 1922 ilkbaharında dahi İngiltere Anadolu'daki azınlıklara saldırıldığını ileri sürmüştü, bu görüşe Fransa ve Amerika destek vermiştir. Güneş, *A.g.e.*, s.367.

tanbul'un dahi işgal tehdidi altına girdiği belirtilmiş, Ankara Hükümeti'nin uygulamaları eleştirilerek⁵⁵, politikalarını terk etmek zorunda oldukları vurgulanmıştır⁵⁶.

Mütarekeden sonra ülkenin ağır maceralara girdiğini, toprak, nüfus kaybettiğini, ekonomik olarak büyük zarar gördüğünü belirten Ali Kemal⁵⁷, XIX. Yüzyılda Avrupa milletlerinin, milliyet duygularıyla inkılaplar yaparken, varlığını idrak edemeyen Türklerin bunu başaramadığını, doğal olarak bağımsızlığını koruyamadığını, geleceğini sağlayamayıp, uygar milletler arasına giremediğini, milli amaçların kuvvetle gerçekleştirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Güç açısından Türk ve Yunan kuvvetleri arasında büyük dengesizlik bulunmaktadır. Bu nedenle kurtuluş, siyasi, fikri çalışmalarla gerçekleştirilebilir⁵⁸. Ankara'nın savaş siyasetiyle, kültürel açıdan zayıf toplum aldatılmış, oyalanmıştır⁵⁹. Ayrıca "İran, Turan, Afgan"daki faaliyetlerde Ankara'yı pay sahibi görerek, politikalarının, ülkeyi uçurumun kenarına getirdiğini düşünmektedir⁶⁰. Muhalefetin siyaseten geleceği gördüğü iddiasında bulunan Ali Kemal⁶¹, yalnızca politikaların yanlışlığını belirtip, fikirler ileri sürmekle kalmayarak, uygar bir muhalefetin ötesinde, Ankara'ya hakaretler yağdırmaktadır. T.B.M.M. için çeşitli yazılarında, Ankara kılavuzları, haşarı, zorba, şımarık, şaklaban, şarlatan, başıbozuk, hokkabaz, muhteris, çılgın, güruh, mağşış ifadeleri kullanılmaktadır. Faaliyetler ise dolap, dalaveredir. Aslında bu hakaretlerin temelinde, baştan beri Anadolu hareketinin başarısız olacağı fikri yatmaktadır.

Ali Kemal, T.B.M.M. Hükümetine karşı kamuoyu oluşturmaya çalışırken, hilafet, saltanat sayesinde devletin ayakta durduğunu, Türk Devletin temelini saltanat ve hilafetin oluşturduğunu, iç huzur ve dış itibarın

55. *Peyam-ı Sabah*, 3,8,10.8.1338, A.g.m.; Hatta Ali Kemal, Yunanlıların İstanbul'u işgal etmemelerinin nedenini, batılı devletlerin bu işgale karşı çıkması olarak değerlendirmektedir (2.8.1338, A.g.m.).

56. 10.8.1338'deki başmakalesinde, üç senedir Yunanlıları yenemeyen Ankara'dan hizmet beklemek, saflık değil cehalettir diyordu.

57. *Peyam-ı Sabah*, 12.8.1338, A.g.m.; Büyük Taarruzun başladığından haberi olmayan Yazar, 27.8.1338'de Romanya'nın kalkınmasını örnek vererek, biz de savaşacağımıza, kültürel ve ekonomik açıdan kalkınabilirdik, halbuki, Ankara yüzünden "ayrıldık, kırıldık, azaldık" demektedir. *Peyam-ı Sabah*, 27.8.1338, A.g.m.

58. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.4, 187.

59. *Peyam-ı Sabah*, 13.8.1338, A.g.m.

60. *Peyam-ı Sabah*, 2, 12, 13.8.1338, A.g.m.

61. Basında yürütülen Ankara karşıtı muhalefetin görüşleri için bkz. *Peyam-ı Sabah*, 23.8.1338, Muhalefetin İhanetleri.

buna bağlı olduğunu, milliyetçilik ile meşrutiyetin yalnızca bunlarla yürütülebileceğini düşünmekte⁶², Anadolu hareketinin bu varlığı dağıtmak, ihanet etmek olduğunu, ulusal egemenliğin, nereden, nasıl geldiği, nasıl seçildiği belli olmayan bir meclis tarafından temsil edilemeyeceğini vurgulamaktadır⁶³. Yazarın görüşlerini şu cümleler açıkça ortaya koymaktadır:

"...Hayır, tıbbi Harb-i Umumi esnasında İttihad ve Terakki zorbaları o haileye iştirak etmekle ne cinayet işlemiş ve bu devlet ve milleti ne belalara sokmuş olduklarını gördükden sonra nasıl o hatada ma'haza sevk-i ihtiras ile, sevk-i menfaat ile ısrar etdilerse Kuva-yı Milliye erkânı dahi aynı basiretsizliği, aynı gafleti, aynı saikalarla gösteriyorlar. Fakat muhalefet ki, o zaman olduğu gibi bu sefer de bu milletin ekseriyetini teşkil eyler, bu devletin varlığını, en son ümid-i necat ve hayatını bir hizb-i mütegalibin bu hırsına, hatada, vebalde bu ısrarına feda edecek midir? İtikadımızca yalnız bir iki ferda, hatta bir zümre-i kalileye, hatta bir fırkaya işi bırakmak caiz olamaz. (Ankara'nın yaptıklarını, daha doğrusu yaktıklarını, yıkdıklarını akıl ve irfanlarına, vicdanlarına muttali görenler ale'l-ıtlak kim olurlarsa olsunlar, bugün faaliyete gelmelidirler. Kanaat-i siyasiyelerini sarahaten meydana koymalıdır, düşüncüklerini hak ve hakikat bildiklerini tereddüdsüz, pervastz söylemelidirler, memleketin selametinden başka her endişeyi, şahsi ve hizbi her menfaati istihfar etmelidirler"⁶⁴.

İstanbul basını Büyük Taarruzun başladığını, Başkumandanlık Meydan Muharebesi kazanıldığı gün haber almıştır. 30-31 Ağustos'ta savaşın gelişimine dair bir bilgileri de bulunmamaktadır. Ali Kemal, 30 Ağustos sonrası yazılarında, Yunanlıları yola getirmenin tek yolunun, barış arayışlarına girişmek değil, başarılı bir taarruz olduğunu, bu taarruz başarısız olduğu takdirde⁶⁵, bizi birkaç kat daha fazla zarara sokacağını, kayıp ve zayıfın çok büyük olacağını, savaşın bizi geçici olarak oyalayacağını, mevcut durumdan kurtulmanın yolunun diplomasi ile iç ve dış politikanın değiştirilmesi olduğunu belirtmektedir⁶⁶.

62. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.185.

63. *Peyam-ı Sabah*, 8,10,18.8.1338, A.g.m.

64. *Peyam-ı Sabah*, 12.8.1338, A.g.m.

65. Ali Kemal Eylül başında, İnönü ve Sakarya Savaşları'nın yalnızca Yunanlıları durdurduğunu, 26 Ağustos'ta başlayan saldırının, Türk tarafının aleyhine de sonuçlanabileceğini düşünmektedir (*Peyam-ı Sabah*, 30.8.1338, En Kesirime ve En Doğru Yol; 1.9.1338, Taarruz Münasebetiyle).

66. *Peyam-ı Sabah*, 31.8.1338, İctihadımız, 2.9.1338, Vaziyet, 4.9.1338, Niçin Böyledir?; 5.9.1338, Feci Hatalar; Siyasi durumun, Yunan işgali başladığı dönemde olduğundan daha iyi olmadığı kanaatindedir. Devlet yönetiminde kuvvete dayanılması Ali Kemal'e göre, ülkenin siyasi gelişimine de, muhalefetin ülke için yapabileceklerine de engel olmuştur. Savaş siyaseti yürüten meclis aynı meclis olduğundan, İtilaf Devletleri'nin daha önceki emel, siyaset ve endişelerine maruz kalınacağını düşünmektedir (2.3.9.1338, A.g.m.).

Barış yanlısı bir anlayışı, savaş siyasetine yeğleyen yazar, Türk halkının Trakya'da ve Anadolu'daki Yunan işgal bölgelerinde büyük acılar çektiğini, azınlık hakları bahanesiyle, giriştiği işgali haklı gösteremeyeceğini düşünmektedir⁶⁷. Ayrıca 1922 yılında Yunanistan'ın Anadolu'da kalması, hem savaş istemeyen Yunan kamuoyunun baskısı, hem İtilaf Devletlerinin Doğu politikaları açısından olanaksızlaşmıştı. Konstantin ve Venedik'in durumu lehine çevirmeye çalışarak, şiddet politikası uygulamakta idiler. 1922 Ağustosunda Venedik'te toplanması düşünülen barış konferansı görüşmelerinden bir sonuç çıkmayacağı ortada idi ve Türk tarafının da görüşmeleri kendi lehine çevirebilmek için taarruzdan başka çareleri kalmamıştı⁶⁸.

9 Eylül'de muhalif yazarlarla atışmalarını sürdüren Ali Kemal⁶⁹, düşünceler arasındaki ihtilafların, diğer devletler arasında ülkenin imajı açısından çirkin bir şekle sokulmaması inancını ileri sürmektedir. Halbuki kendisi Dahiliye Nazırı olarak Damat Ferit kabinesine girdiğinde Vakit Başyazarı Ahmet Emin ve Atı Başyazarı Celal Nuri'yi sürgüne göndermiştir⁷⁰. 10 Eylül'de devletin içine girdiği zararların henüz telafi edilmediğini, zaferlerden nasıl yararlanılacağına bilinmediğini, bu nedenle, muhaliflerin düşüncelerinin iflas ettiğine dair erken karar verilmemesi gerektiğini belirtmektedir⁷¹.

Yunan ordusu Türk birlikleri tarafından İzmir'den çıkarılırken, duyduğu sevinci aktaran yazarın, fikirleri değişmediği halde ifadeleri iyiden iyiye değişmiştir⁷². Yazılarında, Türk taarruzuna karşı duyduğu sevinci "*Fi'l-hakika tarih-i askeri-i alemde bu derece hayret-engiz bir hezimet nadiren görülmüştür*" diyerek dile getirirken, Ankara Hükümetinin, nihai amacını güçle elde etmesi halinde "*...bizi minnetdar kılarlar, hame-i muhalefetimizi ise kırar, parça parça ederler...*" demektedir⁷³. Muhalefetle-

67. *Peyam-ı Sabah*, 3.5.9.1338, A.g.m.

68. *Peyam-ı Sabah*, 30.8.1.5.9.,10.9. Gayeler Bir İdi ve Birdir.

69. *Peyam-ı Sabah*, 9.9.1338, Türk'ün Bayramı.

70. Mazıcı, *A.g.e.*, s.103; Ali Kemal, kişiler için de çok saldırganca yazılar yazmaktadır. İnal, *A.g.e.*, s.1925.

71. *Peyam-ı Sabah*, 10.9.1338, A.g.m.

72. 30 Ağustos'tan sonraki yazılarında, kendisi hakkında yazan yazarlara ağır ithamlarda bulunurken, Ankara Hükümeti'ne karşı hakaret içeren yazı yazmadığı gözlenmektedir (*Peyam-ı Sabah*, 31.8., 6.9.1338, Cevabımız).

73. *Peyam-ı Sabah*, 10.9.1338, A.g.m.; 9.9.1338 tarihli yazısında da benzer bir şekilde "Eskişehir'den İzmir'e kadar o muazzez Türk yurdlarından Yunan'ı sürmek, çıkarmak, hatta denize dökmek Kuva-yı Milliye için en büyük bir vazife, adeta bir farıza-i mukaddese idi, biz daima feryadlarımızla, bu farızanın ifasını talep ediyorduk." Demektedir.

rinin, sorunların çözümünü barış ile aramaktan kaynaklandığını belirten⁷⁴ Ali Kemal, yazılarında barış görüşmelerinin büyük devletlerin isteğine göre belirleneceğini öne sürmektedir⁷⁵.

31 Ağustos ve 1 Eylül tarihli yazılarında kamuoyu dalkavukluğu ve popülist yazıma karşı olduğunu vurgulayan yazar, 6 Eylül'de yazdığı yazıda "*Bu zaferler ile ne derece meşuk olursa olsun, devletlerle, ba-husus bir devlet-i muazzama ile uzlaşmamıza, anlaşmamıza müncer olmadıkça bir neticeye delalet etmez, tekrar ederiz, biz bu ictihadımızda yanlılırız, ya neticede sürülmek mi, urulmak mı, asılmak mı ne ise cezamızı çekeriz...Bir fikir için mücahede edenlerin akıbetleri bazen de böyle olmaz mı?*"⁷⁶ demektedir. Yazarın bu öngörüsü doğru çıkmış, Meşrutiyet döneminde sürgünlere giden, baskılara uğrayan, yazıları sansürlen⁷⁷, gazeteleri, dergileri kapatılan, Anadolu hareketine karşı her fırsatta, hemen her oluşum içinde yer alan⁷⁸ Ali Kemal, Ankara Hükümetinin başarılarına rağmen fikrini değiştirmemiş⁷⁹, 26 Ağustos'ta yazdığı bir yazısı nedeniyle, Ankara İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkum edilmiştir. 8 Eylül tarihli "*Hüccet-i Mahkumiyetimiz*" isimli yazısı, bu nedenle bir savunma niteliğindedir.

10 Eylül'de Ali Kemal'in başyazarlık görevine son verilmesinden sonra, gazetenin ismi "*Sabah*"a çevrilmiş, 1922 Ekim ayı başlarında Mihran bu gazeteyi de kapatarak, İsviçre'ye kaçmıştır⁸⁰. 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti istifa ederek, T.B.M.M. adına görevi Refet Paşa devralmış⁸¹, Ali Kemal 5 Kasım'da tutuklanarak, Ankara'ya nakledilmek üzere İzmit'e gönderilmiş, burada halk tarafından linç edilmiştir⁸². Bu olaydan sonra İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiserliğine sığınan yüzlerce işbirlikçi

74. *Peyam-ı Sabah*, 7.9.1338, Muhalefetin Ruh-ı Nezihi.

75. Zafer ne kadar parlak olursa olsun, İtilaf Devletlerinden biriyle anlaşmayı sağlayamadıkça önemli olmadığını vurgular (4.9.1338, A.g.m.)ve kuvvet siyasetiyle geçmişten beri hiçbir sonuç alınmadığına işaret ederek, yine savaşın şark meselesini alevlendireceği düşüncesiyle barıştan umutsuz olduğunu vurgular (*Peyam-ı Sabah*, 2.9.1338, A.g.m., 8.9.1338, Hüccet-i Mahkumiyetimiz).

76. *Peyam-ı Sabah*, 6.9.1338, A.g.m.

77. Yazarın Ağustos ayı içinde yazdığı 27 makaleden 12'si, Eylül ayında yazdığı 10 yazıdan 4 tanesi sansüre uğramıştır (Ağustos yazılarından 3 tanesi 3, 3'ü 2 ve 6 tanesi bir yerde sansürlenmiştir. Eylül yazılarında sansür ise 1 yerde 2, 3 yerde 1'dir.

78. Akşin, *A.g.e.*, s.350-351.

79. Ali Kemal, *A.g.e.*, s.186.

80. Göztepe, *OSPVMG*, s.434.

81. Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, T.T.K. Bas., Ankara 1985, s.238.

82. Öldürülme olayının detayları için bkz. Akkaymak, *A.g.t.*, s.64-69.

vapurlarla Mısır, Romanya ve Yunanistan'a kaçmış⁸³, 17 Kasım'da Vahdettin İstanbul'u terk etmiş ve İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmiştir.

Oğlu Zeki Kunalalp babasıyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

"...Babam hakkında birçok şeyler yazıldı, lehde ve aleyhte, son zamanlara kadar daha ziyade aleyhde. Yazılan şeylerden bir kısmı doğru olabilir, bir kısmı herhalde yanlıştır. Doğruyu ve yanlışı ancak zaman birbirinden ayıracaktır, çünkü gerçeğin tek kaşifi odur. Yalnız şimdiden, gerçek dışına çıkmadan, bazı şeyler söylemek mümkündür. Ali Kemal kusursuz bir adam değildi, haşa! Herkesden evvel kendisi bunu kabul etmiştir, fırsat düştükçe de söylemiştir. Ancak, kusursuz insan var mıdır bu dünyada? Ve acaba etrafındakiler Ali Kemal'den daha az kusurlu mu idiler? Şüpheli. Vatan Haini mi idi? İspat edilemedi. Yazıları, davranışı aksini gösteriyor. Gerici mi idi? Hayır. Yazıları, davranışı şahit..."⁸⁴.

83. İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, Gür Yay., İstanbul 1985, s.186.

84. Kunalalp, *A.g.e.*, s.18.